

ELS VALLMANYA, BATLLES DE SAC DEL CASTELL DE CALONGE

PER

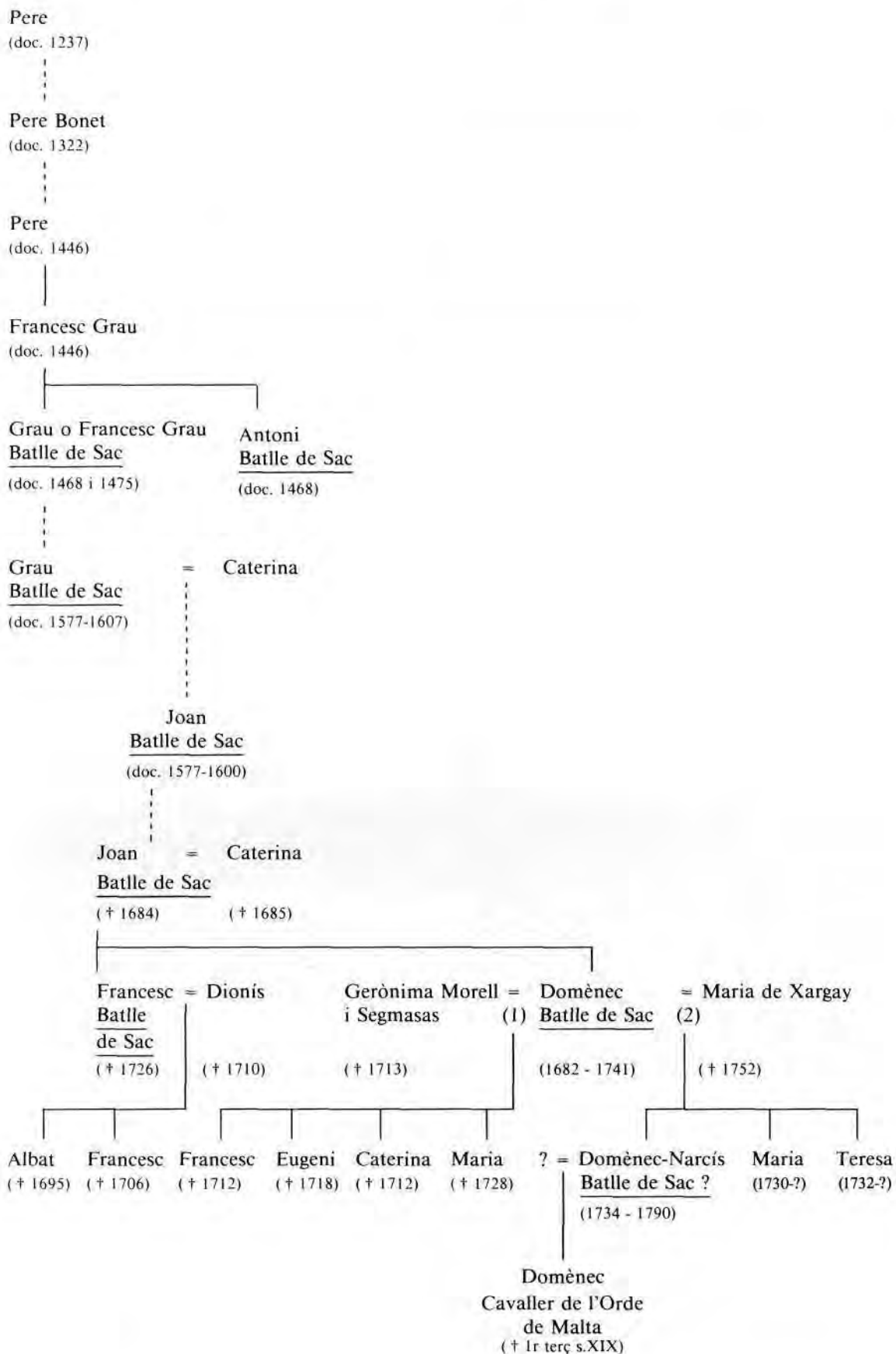
JAUME AYMAR i RAGOLTA

La casa de la família Vallmanya de Calonge, s'alça magestuosa al Carrer Major, al costat de la Rectoria Vella. Malgrat les transformacions d'època moderna, serva encara la prestància d'un bell casal gòtic⁽¹⁾. La porta principal, dovellada, presenta un escut amb una torre. Al primer pis hi ha dues finestres gòtiques, una d'elles convertida en balcó. La torre és esmotxada. És tradició que aquesta casa fou habitada fins a principis del segle XIX per la família Vallmanya, els membres de la qual eren els batlles de sac⁽²⁾ del castell de Calonge. Per aquest motiu se l'anomenava popularment la «Casa del Senyor del Mal Ús». Amb aquest tenebrós títol era coneguda també una torre de vigilància —avui desapareguda— del terme de Calonge.

(1) Descriu a P. CANER—L. VILAR, *Castells i cases fortificades de Calonge*. «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», vol. XXIII (1976—77) p. 317.

(2) El batlle de sac era l'administrador «al servei del senyor territorial que tenia cura de recaptar els rèdits que pagaven emfiteutes i arrendataris. També havia d'exigir la prestació dels serveis personals que resultaven de l'adscripció a la terra per part dels camperols, de recaptar els profits adventicis provinents de les exaccions forçades dels mals usos [d'ací probablement el motiu calongí], el cobrament de lluïsmes i foriscapis...» (J.M.PONS i GURI, a G.E.C. vol. III). «Per batlle és elegit el «millor home», al qual és donat el «millor mas» [efectivament la Casa del Senyor del Mal Ús era la més noble del casc urbà de Calonge]: és, doncs, el personatge més important del que podríem dir «element civil» del terme [...] el batlle encarna l'autoritat civil [...] sovint ha heretat la batllia dels seus pares i avis i la transmetrà als seus fills i néts...» (J.E. MARTINEZ-FERRANDO, *Història dels Catalans*, vol. III pp. 1441—1442).

QUADRE GENEALÒGIC DE LA FAMÍLIA VALLMANYA DE CALONGE

LA TORRE DEL MAL ÚS

Vet aquí el topònim més antic. La Torre del Mal Ús era a la vall de Coma de les Fonts, al peu mateix de la muntanya del Jonc i prop del terme de Vila-romà, un lloc agrest i boscós que gaudia d'una vista excel·lent sobre la plana i el mar. Segons Pere Caner, que la va estudiar, era romànica⁽³⁾. Aquest estudiós local va obtenir-ne l'única fotografia que se'n conserva, poc abans que una tramuntanada, acompanyada de pluja, n'ocasionés l'ensulsiada. Era l'any 1956.

El mateix autor recull dues contalles sobre l'esmentada Torre. L'una estableix el nexa entre el llòbrec edifici i la família Vallmanya, batlles de sac. Segons aquesta contalla, a la Torre, apartada del nucli urbà, s'hi consumava l'anomenat «dret de cuixa» medieval, un dels mals usos corrents a l'època feudal. El Senyor del Mal Ús, és a dir, el Batlle de Sac del Castell de Calonge, era l'encarregat de cobrar-se'l en absència del Baró. Es conta que una vegada un casat de nou no es mogué de la cambra on s'havia de consumir aquest abús, armat, vigilant el batlle i la núvia fins a trenc d'alba. D'aquest fet, s'acabà el mal ús a la baronia⁽⁴⁾. Una altra versió afegeix que el jove procedia del calongí Mas del Monjo, i que va occir el batlle de sac⁽⁵⁾.

Una altra contalla deriva del caire de vigilància de l'esmentada torre. Com és sabut, aquestes torres tenien la missió d'avisar, mitjançant fogueres que s'encenien al cim, del perill de les naus de pirates que tot sovint sembraven el terror a les costes. En el terme de Calonge la Torre Valentina era la primera a donar el senyal, el recollia la Torre del Baró, a l'indret de l'actual Torre Roura, i el passava a la Torre del Mal Ús. Aquesta la trametia a la Torre de la Creu, aixecada al cim mateix del turó anomenat la Creu del Castellà i, d'aqueixa, al Castell Barri, des d'on es podia avisar fàcilment la vall dels Molins i de Romanyà de la Selva. El Castell de Calonge i el de la Torre Lloreta també captaven la transmissió des de les talaies de les seves torres de guaita. Un dia el vigilant de la Torre Valentina es trobava amb el seu llagut, mar endins, pescant. Des d'allí veié, per la línia d'horitzó, una flota pirata que, proa a la costa, s'anava apropant. Bogant desesperadament arribà a la platja, saltà del llagut, corregué al terrat de la torre i encengué ràpidament el pilot de llenya. De seguida, el vigia de la Torre del Baró captà el senyal i el trameté al

(3) P. CANER, *Torres de vigilància a Calonge*. «Anales del IEG», vol XXII (1974-75) pp. 390-391.

(4) op. cit. pp. 392-393.

(5) Segons Mercè Massich de Calonge (1989).

de la Torre del Mal Ús, però el guaita de dita torre estava profuntament adormit i no donà l'avís a les altres torres. Els pirates sorprengueren els habitants de Calonge i feren una matança i un robatori excepcional; s'emportaren, també, molts captius. Segons la contalla, d'aquella feta la torre fou anomenada del Mal Ús, en recordança del vigilant que, per fer mal ús de la torre, causà un perjudici tan gran a Calonge⁽⁶⁾.

Encara una altra llegenda explica que a la Torre del Mal Ús hi vivia el botxí del Senyor del Castell i que allí hi executava nombroses sentències de mort que no convenia que fossin fetes a la Plaça Pública. Aquestes contalles, sumades a l'existència d'una galeria subterrània que comunicava la Torre amb l'indret de Bell-lloch inspiraren un passatge de la novel·la històrica i romàntica *Elisenda de Moncada* de l'advocat calongí Josep M. Pou⁽⁷⁾.

GENEALOGIA DE LA FAMÍLIA VALLMANYA

I de la llegenda passem a la història. El cognom Vallmanya, que de vegades apareix amb la grafia Valmanya, deriva del llatí *Valle magna* (vall gran). Hom n'assenyala un llinatge procedent d'Empúries,⁽⁸⁾ d'on potser descendeix la branca calongina.

Segons Barceló i Bou la genealogia d'aquesta família tan poderosa i temuda, arrenca de Pere de Vallmanya, soldat el 1237, segons nota que es troba en el llibre de Donacions de l'Arxiu Reial de Barcelona en temps de Jaume I⁽⁹⁾.

Al s.XIV trobem Pere Bonet de Vallmanya (*Petro Boneti de Valle-magna de Colonico*), documentat el 5 de les calendes d'abril del 1322, en un establiment fet per Pere Faig i Arnau de Torrebolls, rectors i procuradors de l'altar de Sant Benet de la Seu de Girona. Ambdós clergues establiren al tal Pere Bonet com a senyor directe de tot aquell camp situat en el lloc anomenat Puig Rodon (*pug redon*)⁽¹⁰⁾.

(6) P.CANER, *ibid.*

(7) J.M. POU I SABATER, *Elisenda de Moncada. Novela històrica de la cuarta esposa de Jaime II de Aragón*, Palamós, 1954, pp. 15 i ss.

(8) F. DOMÈNEC i ROURE, *Nobiliari General Català* (Vol. III) Barcelona, 1928, p. 37.

(9) Genealogia citada per P.CANER-L.VILAR, *op. cit.* pp. 317-318.

(10) AFS «Nota dels anys i dies dels Actes del mas Sardó de la plaça del Castell de Calonge, substancials, tant de pergami com de paper, que són trobats en dit mas Sardó de les propietats, casa i peces de terra d'aquell. Fet avui, a primer de desembre del 1734, fet fer i notat per mi Josep Sardó, pagès, senyor hereu i propietari de dit mas Sardó de la plaça del Castell de Calonge, fet per memòria». Pergami n.º 60.

Façana principal de la magnífica casa de la família Vallmanya, al Carrer Major de Calonge. Malgrat les transformacions posteriors que l'han convertida en tres habitatges, s'aprecia encara la noblesa global de l'edifici amb l'antiga torre, ara esmotxada, la porta dovellada i les fines-tres gòtico-renaixentistes (Foto J. Aymar i Monton).

Detall de la façana principal de Can Vallmanya. En la dovella central s'aprecien restes d'un escut. Al damunt, la finestra gòtico-renaixentista de la sala principal, molt pròpia del gòtic tardà a Catalunya. La finestra del segon pis presenta una llinda conopial.

Del 2 d'octubre del 1446, és la venda feta i firmada per Pere Valmanya i el seu fill Francesc Grau de Valmanya, de la parròquia de Calonge, a favor d'Antoni Grau, àlies Sardó, de la mateixa vila, per ell i els seus perpètuament de tot aquell camp de terra que tenien situat al lloc anomenat Llansols, d'una tinença de cinc vessanes. La venda la feren al preu de 27 lliures barcelonines, salvada la senyoria directa del Senyor del Castell de Calonge⁽¹¹⁾.

Pocs anys després tornem a trobar documentada aquesta família, ara ja en la seva qualitat de detectora de la batllia de sac del castell de Calonge. Consta que el jove Carles Antoni Setantí, nomenat pel Duc de Lorena, Capità del Castell de Calonge tingué algunes diferències amb els Vallmanya, partidaris del comte Rei Joan II i de Martí Guerau de

(11) AFS. Loc. cit, pergami n.º 26.

Cruïlles, senyor del Castell, segons es desprèn de l'ordre del primogènit Joan, adreçada pel maig del 1468 a Grau i Antoni de Vallmanya⁽¹²⁾. En l'esmentat document s'ordena que dins d'un terme de quinze dies ambdós es presentessin davant del regent de Cancelleria ja que Carles Antoni Setantí havia presentat pugna de pau i guerra contra ells. En una altra ordre del 27 del mateix mes es concedeix al capità la tercera part de les rendes del Castell de Calonge, amb evident perjudici dels Vallmanya. Hi ha una tercera ordre a les autoritats perquè empresonin els germans Vallmanya. Així Setantí quedava amb les mans lliures⁽¹³⁾.

En una venda de l'any 1475 apareix novament documentat Francesc Grau de Vallmanya, que suposem que era el mateix Grau empresonat per Setantí, antic propietari d'un terreny de Joan Gironí⁽¹⁴⁾.

En una altra venda del 7 de setembre del 1554, del Camp de les Falgueres, de Calonge, hom fa notar que limita a sol ixent «ab honor de Miquel Vallmanya»⁽¹⁵⁾.

Un altre Grau de Vallmanya és documentat el 1577 amb motiu del bateig del seu fill Joan⁽¹⁶⁾. Torna a ser-ho el 1590⁽¹⁷⁾. I és molt possiblement el mateix que s'esmenta en la benedicció de les campanes de l'església parroquial de Sant Martí, el 18 d'octubre del 1607. En ella es fa constar que la padrina de la benedicció fou la senyora Caterina de Vallmanya, «muller de Garau de Vallmanya, Batlle de Sach»⁽¹⁸⁾.

Contemporani d'ell fou Monserrat Vallmanya, pagès del lloc de Calonge, que signà una revenda feta a favor de Martirià Sardó, i els seus, de tota aquella peça de terra situada al lloc anomenat Les Comes⁽¹⁹⁾.

A Grau el succeí Joan, documentat —com ha estat dit— el 1577 i novament el 1600⁽²⁰⁾.

L'any 1628, en el testament de mossèn Antoni Sabater de Calonge, consta que era clergue del «veïnat de Vallmanya»⁽²¹⁾. Ignorem la localització d'aquest indret, però podria ser el grup de cases que s'aplegaven

(12) Arxiu de la Corona d'Aragó. Intrusos 40, fol. 43, citat per P. CANER - L. VILAR, op. cit, p. 307.

(13) Ibid. p. 308.

(14) AFS, pergami n.º 8.

(15) AFS, pergami n.º 19.

(16) APC, Llibre de Baptismes, n.º 1 (1572-1677) fol. 16.

(17) P. CANER - L. VILAR, op. cit., p. 317.

(18) APC, Llibre de Baptismes, n.º 1 (transcrit a l'Apèndix).

(19) Fou feta el 24/10/1583, cf. AFS, pergami n.º 9.

(20) P. CANER - L. VILAR, loc. cit.

(21) APC. Llibre de Testaments, vol. IV fol. 37 r.

al voltant de la casa d'aquesta família en el pujol de l'actual Carrer Major.

El 1644 trobem citat Joan de Vallmanya que era fill de l'anterior i que morí el 18 de febrer del 1684⁽²²⁾. Hi ha notícia d'un curiós episodi de la seva vida, datat el 28 de maig del 1650: Pere Gallart, negociant de la vila de Palamós, venint de la ciutat de Girona, fou detingut per dos soldats, els quals, després de preguntar-li si era de Palamós, brida batuda l'obligaren a seguir-los amb la mula en què anava muntat. Els dos soldats manifestaren que el detenien per ordre del Baró de Calonge, en Francesc Calvo i de Gualbes. En ésser a la capella de Sant Antoni⁽²³⁾ del terme de Calonge, li demanaren la mula i li donaren permís perquè se'n tornés a casa seva. El motiu d'aquesta estranya detenció era que el Baró els havia manat que fessin preses en revenja que el Batlle de Palamós no havia volgut restituir les penyores fetes a alguns particulars de Vilatorrada. Gallart volgué parlar amb el Baró el qual, segons li van dir, era a casa de Joan de Vallmanya. Acompanyat dels soldats a la casa del batlle de sac, li digueren que el Baró era a la plaça jugant a pilota. Baixaren un soldat i ell en aquell lloc i Gallart, amb molta cortesia, preguntà al Baró per què li havia fet prendre la mula i li demanà que manés restituir-la-hi. El Baró li contestà que si la volia cobrar que tornés l'endemà al matí a Calonge, que li faria vendre a compte de les esmentades penyores i, sense cap més explicació, li girà l'esquena. Joan de Vallmanya va fer de mitjancer i aconseguí que poc després la mula li fos retornada, cavalcant sobre la qual Gallart retornà a Palamós. Com es pot veure, Francesc Calvo atropellava els ciutadans de Palamós amb tota impunitat⁽²⁴⁾ i, en canvi, els batlles de sac no sempre eren uns personatges tan malèvols i sense escrúpols.

Sabem que el 1680 Joan de Vallmanya pagava a l'església de Calonge una pensió de 5 lliures que servien per a gratificar els obrers del Roser⁽²⁵⁾. Joan casà amb Caterina i tingué dos fills: Francesc i Domènec.

Francesc de Vallmanya, també batlle de sac, és documentat el 1679⁽²⁶⁾.

El 1697, signà una àpoca de foriscapi i firma de senyoria directa de preu d'onze lliures barcelonines⁽²⁷⁾. En aquest document apareix encara

(22) APC. Llibre d'Òbits, vol. I, fol. 179.

(23) Es refereix a l'antic priorat de monges de Santa Maria del Mar o del Collet.

(24) P. CANER, *La Vall de Calonge*. Calonge, 1988, 2ª edició, pp. 113-114.

(25) APC, Llibre de l'Obra n.º 2.

(26) P. CANER - L. VILAR, op. cit, p. 318.

(27) AFS, pergami n.º 47.

com a donzell, és a dir, com a membre inferior de l'estament militar. Uns anys més tard obtingué el privilegi de Cavaller del Principat de Catalunya, concedit per l'Arxiduc pretendent Carles d'Àustria a Barcelona, el 19 de maig del 1707⁽²⁸⁾. S'havia casat amb una dona de nom Dionís i fruit del seu matrimoni havia tingut un albat (mort el 14 de novembre del 1695) i un fill, també anomenat Francesc, que morí als onze anys, el 22 de gener del 1706. Francesc de Vallmanya morí, doncs, sense successió el 16 de març del 1726 i fou soterrat a la Capella del Roser de l'església de Sant Martí⁽²⁹⁾.

El succeí en el càrrec el seu germà Domènec de Vallmanya (1682-1741) que era doctor en Dret i que es casà dues vegades. La primera amb Gerònima Morell i Segmasas, de la qual tingué, almenys, quatre fills, que moriren prematurament. La segona amb Maria de Xargay, de la qual tingué almenys tres fills: Maria (nascuda el 1730), Teresa (1732) i Domènec-Narcís, l'hereu (1734). El primer, morí el 2 de juliol del 1741⁽³⁰⁾.

El succeí el citat Domènec-Narcís de Vallmanya (1734-1790). Sobre ell hi ha un interessant document a l'arxiu parroquial de Sant Martí, segons el qual amb motiu de les obres d'ampliació de l'església esmentada, va caldre traslladar la sepultura *que de tiempo inmemorial tenía construida el Cavallero de Valmanya* del lloc on es féu el nou presbiteri, a una capella lateral del temple. A canvi, Domènec-Narcís s'oferia a pagar un retaule per a l'esmentada capella i a adornar-la a les seves expenses. Aquest conveni amb els clergues de Sant Martí, fou aprovat pel bisbe de Girona, en data 25 de novembre del 1764⁽³¹⁾.

És possible que aquest fos l'últim batlle de sac de la família, perquè en el document de presa de possessió de Ventura Osorio de Moscoso com a senyor del castell, representat pel seu procurador Francesc Pagès, el 26 d'abril del 1767, ja no es cita per res al Cavaller de Vallmanya⁽³²⁾. En canvi, es cita a Joan Ponsjoan, com a Síndic Procurador.

I un rebut extès a Martí Sardó el 12 de setembre del 1767, apareix signat per l'esmentat Joan Ponsjoan que figura amb l'epígraf «Batlle de Sach»⁽³³⁾.

(28) A. y A. GARCIA CARRAFA, *El Solar catalán, valenciano y balear*. (vol. IV) San Sebastián, 1968, p. 312.

(29) J. AYMAR, *L'esglesia parroquial de Sant Martí de Calonge*. Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà (1981) pp. 24-25 i 41.

(30) Dades extretes de l'APC.

(31) APC. Document solt. Transcrit a l'Apèndix.

(32) ACC. Fons família Casellas, últims propietaris del Castell.

(33) AFS. Notació marginal a la «Notta dels Anys...»

Fill de Domènech-Narcís fou Domènec de Vallmanya i de Batlle (notem que l'ofici passa a ser cognom) que tenia el títol de Cavaller de l'Orde de Malta⁽³⁴⁾ i que el 1798 sol·licità la concessió d'un títol de marquès que li fou denegat⁽³⁵⁾. Durant la invasió napoleònica, es passà al partit afrancesat i col·laborà amb el corregidor imperial de Girona i de Figueres, Dr. Tomàs Puig, el qual li donà un important càrrec administratiu que exercí fins l'acabament de la dominació bonapartista. La seva casa pairal de Calonge, que ja hem descrit, fou cremada pels partidaris de Ferran VII com a revenja dels serveis prestats als francesos⁽³⁶⁾. És versemblant que en aquest incendi desaparegués l'arxiu de la família que tantes dades ens hauria pogut proporcionar.

Avui a Calonge resta encara el cognom Vallmanya. El bell casalici gòtic, que ha passat a diverses mans, espera pacient una digna restauració.

Sigles:

ACC= Arxiu del Castell de Calonge.

AFS= Arxiu de la Família Sardó.

APC= Arxiu Parroquial de Calonge.

APÈNDIX

BENEDICCIÓ DE LA CAMPANA DE SANT MARTÍ

Als divuit del mes de octubre el any de nostre senor de mil sis cents y set fonch beneyda la campana sots invocatio de St. Martí y de St. Joan y de St. Pere y de St. Lluch. Per lo Doctor Joan de Marthoria prevere y Sacrista de la present Iglesia de Colonge ab llicentia concedida per lo Ilm. y Rm Sor Don Francisco Arevalo y de Çuaço Bisbe de Girona. Padrinaren la benedictio de dita campana major dita St. Martí, Pere Mont del mas Jurat major en dit any de dita vila y la senhora Catheriana de Valmanya muller de Garau de Valmanya batlle de Sach. Assistiren a la benedictio M^o Antoni Lloret prevere y beneficiat de dita Iglesia, lo Sor Rector de St. Joan de Palamos Antich Roquer, m^o Montserrat Puig Cabrer natural de dita vila, m^o Garau Sabater Rector de Vallobrega y m^o Miquel Pifarrer vicari de dita Iglesia, fonch feta dita campana per mestre Miquel Calça, campaner de la Vila de Olot. Assistiren en dita bene-

(34) P. CANER - L. VILAR, op. cit, p. 318.

(35) A. y A. GARCIA CARRAFA, op. cit, loc. cit.

(36) P. CANER - L. VILAR, op. cit, p. 318.

dictio la major part del poble, fonch assentada la present benedictio per mi Joan Marthoria doctor en Sancta Theologia, prever y Sacrista de dita Iglesia any i dia susdit.

(Arxiu Parroquial de Calonge. Llibre de Baptisme, nº 1)

TRASLLAT DE LA SEPULTURA DEL CAVALLER DE VALLMANYA

Ilmo y Rmo Sr.

Los Curas del lugar y Castillo de Calonge con la mas atenta Veneracion Exponen a V. Illma., que con ocasion de la Nueva Fabrica de la Iglesia Parrochial; ha sido presiso de mudar la tomba i Cepultura que de tiempo Inmemorial tenia Construida el Cavallero de Valmanya y habiendo Acordado con dicho Cavallero que daria de sus bienes cien libras para Fabrica y al mismo tiempo se ofrese pagar un retablo para una Capilla y adornarla a sus costas con tal que en dicha capilla se le permita poner la tomba o Cepultura que antes tenia en el puesto que oy dia es presbiterio y viendo los dichos curas ser justa su peticion y ... seguirse de ello ningun incomodo Por Ende suplican a S.Illma se sirva poner Su Aprobacion y Decreto a fin que en lo venidero no aya ningun disturbio.

Gracia que esperan del Recto proceder de S.Illma.

Gerona, y Noviembre 25 de 1764

Aprobamos el convenio y ajuste entre los curas de Calonge y el Cavallero Valmaña, sobre mudar la sepultura que este tenía en la Iglesia de dicho lugar en el sitio donde ahora se halla el presbiterio, a una de las Capillas de dicha Iglesia lo que pueden hacer sin incurrir en pena alguna, que para todo imponemos nuestra autoridad ordinaria.

El Obispo de Gerona

(APC. Document solt)